

ПАРАЛЕЛНАТА ВОЙНА

Доцент доктор Янчо М. Бакалов

bakalov_y@naval-acad.bg

Висше военноморско училище „Н. Й. Вапцаров“

ПК 9026, гр. Варна, ул. „Васил Друмев“ № 73

Анотация: Фундаменталният признак на войната, „насилствено действие, доведено до краен предел“, се наблюдава както при Голямата война, така и при съпътстващи конфликти, водени с голяма интензивност и решителност. През Първата световна война България се разделя с националния си идеал поради погрома, нанесен от корумпирани и радикализирани военни лица и политици в братоубийствена „паралелна война“. Научното изследване е проведено с метода на историзма. Използваните архивни документи са от фондовете на Централния държавен архив, Централния военен архив, архива на Института по история на БАН, превод от немски и турски език. Като резултат от изследването са дефинирани явления, които предполагат нов прочит на някои събития с вековна давност.

Ключови думи: Първа на световна война, насилие, коалиция, национален идеал, недостиг на храна, източници, социално напрежение, граждански вълнения, бунт на войниците, корупция, репресия, паралелна война, военен преврат, братоубийство

PARALLEL WAR

Yancho M. Bakalov, Assoc. Prof., PhD

bakalov_y@naval-acad.bg

Nikola Vaptsarov Naval Academy,

Varna, Bulgaria

Abstract: The fundamental sign of the war, a “violent action brought to a limit”, has been observed both in the Great War and in concomitant conflicts led by great intensity and determination. During the First World War, Bulgaria divided itself with its national ideal because of the pogroms of corrupt and radicalised military factions and politicians in a fratricidal „parallel war“. Scientific research was conducted using the method of historiography. The archival documents used are from the funds of the Central State Archives, the Central Military Archives, the Archives of the Institute of History of the Bulgarian Academy of Sciences, translation from German and Turkish. As a result of the study, phenomena have been defined which suggest a new reading of some events with age-old prescription.

Key words: First World War, violence, coalition, national ideal, food shortage, sources, corruption, social tension, hunger riots, repression, parallel war, rebellion of

soldiers, civil unrest, military coup, driving force, soldiers, fratricide

Карл фон Клаузевиц формулира фундаменталния признак на войната: „насилствено действие, доведено до крайния му предел“ [8: 8]. Сепаратистки акции за заемане на територия, етническо прочистване, кървави преврати, партизански и революционни войни, въоръжени метежи, „мръсни“ войни, въстания. Това е непълен списък на познатите ни „малки“ войни, които не се водят от враждуващи държави. Те могат да преливат от една форма в друга, като съхраняват насочеността си. Нерядко резултатите от тях са съизмерими с тези от „големите“ войни.

През Първата световна война управленската несъстоятелност, корупцията и моралната деградация на упражняващите властта у нас достигат критични стойности, заедно с разходите по войната водят до стопански упадък и поради тежките жертви на фронта – до упадък на морала на войника, радикализация на войнишките маси и на офицерския корпус. Трагичният ѝ край съответства на казаното от Сун Дзъ: „Оръжията са изтъпени, пламът – угаснал, силите – изчерпани, и хазната – опразнена, други вождове ще се появят ненадейно, за да се възползват от безизходното ти положение“ [13: част 4].

Предмет на изложението са рецидивите на паралелната война на България, появила се в годините на Първата световна война и продължила в близкия период след нея. Специално внимание е отделено на човешкия фактор, водещ елемент сред движещите сили на събитията.

Погром на националния идеал

През 1878 г. са създадени призрачни условия за териториално обединение на българите, населяващи Мизия, Тракия и Македония, които скоро се разсейват. След Освобождението прогресивно настроените националисти се стремят към автономно развитие на Княжеството, ориентирано към авангардните постижения на европейската цивилизация. Съединението през 1885 г. и особено успешната му защита по военен път превръщат идеала в кауза за поколения българи, а при включването на България в Първата световна война отново се възражда надеждата за неговото осъществяване.

В лично поверителен рапорт от 14 юли 1914 г. военният аташе в Цариград пише до началник-щаб на Българската армия: „...Ако Румъния отиде с Русия, ние ни най-малко трябва да се замисляме да вървим също с нея, защото и във военно, и в политическо отношение имаме много повече преимущества. Това ще съдейства значително за успеха на руската група, защото ние ще неутрализираме, от една страна, Гърция и Турция, а от друга страна, цялата румънска армия би могла да се употреби срещу Австрия“ [4: 23]. Създението на военния специалист е приемливо като мотивация за влизане във войната, но се случва нещо различно. Ориентацията към съюз с Германия, най-високо развитата индустриална държава в Европа, също изглежда логична. Опозицията не успява да се противопостави на нарушаването на неутралитета на България и през 1915 г. българската армия отива да воюва за „бъдещи териториални придобивки в области, върху

които притежава исторически права³⁶⁵.

През Балканските войни на заетите от българската армия територии със смесено население има актове на насилие и грабежи на мюсюлмани от местните българи, особено от македонските четници. Те са преустановени, тъй като военното командване решително се противопоставя, отчитайки, че в Обединена България това население ще продължи да живее заедно. През Голямата война в завоюваните територии са изпратени български учени, които с проучвания „на терен“ да удостоверяват „историческите права“.³⁶⁶ През 1917 г., с развитието на събитията по фронтовете, каузата, за която България е влязла във войната, вече е под въпрос. На аудиенция, дадена от цар Фердинанд на американски журналист, той го попитал – всъщност каква е целта на тази война; царят предпочел да замълчи.³⁶⁷

Учреденият с големи надежди в началото на войната Комитет за обществена предвидливост се оказва без капацитет, но с претенции за нов център на власт, правителство извън правителството. Когато капитулира, предава правомощията си на подобен военизиран орган, а при обстоятелствата, при които трябва да работи, той има същия неуспех. На фронта, „в окопите“, завърналите се от отпуск войници настройват останалите против този комитет, който изобщо не се занимавал с подпомагане на семействата на войниците.

Слабостите на властовите структури в България смущават външните наблюдатели. Полковник Фон Масов пише в Берлин за царя, че той „изглажда противоречията или ги разиграва едно срещу друго според това, как това съответства на неговата цел“. Според него премиерът д-р Васил Радославов „се е обкръжил със съмнителни елементи, които постепенно са получили власт над него и са го въвели в тъмни гешефти“.³⁶⁸ Събрани са изобилни материали за компрометиране на министрите, а опозицията подозира и самия министър-председател в спекулации. През лятото на 1918 г., когато на власт е правителството на демократа Александър Малинов, германският пълномощен министър Фон Оберндорф пише на райхсканцлера Фон Хертлинг: „Също и при новия режим ще се запази съществуващото в армията, насочено срещу нас движение, което произхожда от проклетия въпрос за Добруджа. [...] За съжаление корените му са много дълбоко, че да има надежда, да му се противодейства ефективно с някаква форма на антипропаганда“.³⁶⁹ Министърът в правителството „Малинов“, демократът Рашко Маджаров, ползващ се с доверието на пълномощния министър на Германия в София, е измолил за себе си кредит срещу ниска лихва и без очаквания от страна на кредитора да си получи парите обратно. По този повод д-р Бон пише до директора на „Дойче Банк“: „Как ние тук ще осчетоводим „кредита“, все още не

³⁶⁵ ИИ БАН, кол. 20, оп. 24, а.е. 54, л. 177–180.

³⁶⁶ ДВИА, ф. 40, оп. 2, а.е. 518, л. 63. Рапорт № 2 от проф. д-р А. Иширков до началника на Щаба на действащата армия за необходимостта Министерството на войната да организира по време на войната научни мисии в новите земи.

³⁶⁷ ЦДА КМФ, 06, Инв. № 275/2.

³⁶⁸ ИИ БАН, кол. 6, оп. 68, а.е. 209, л. 463–464.

³⁶⁹ ЦДА, КМФ 06, инв. № 275/56.

съм наясно, тъй като естествено ще трябва да се избегне, щото името на Маджаров да се появи“.³⁷⁰ Фондът, от който са взети парите, е от бюджета на служба „Пропаганда“ на германската легация. Слуховете за всичко това събуждат у военното командване и у офицерите на фронта настроения за по-активна намеса във вътрешните работи на Царството. Генерал-лейтенант Павел Христов³⁷¹ през пролетта на 1918 г. сочи като носител на националния идеал най-интелигентната част от народа, градското население, което обаче е обезверено до крайност от мизерията, в която преживява войната.

Радикализацията на прослойки от населението, разглеждана в изложението, показва избора на крайните насилствени действия като необходими и оправдани от хора, които при други обстоятелства не биха го направили. Процесът на радикализация на народите на европейските държави е провокиран от елитите и от двата лагера. След известно колебание, през 1917 г. те се отказват да преговарят за „мир без победа“ и войната продължава. Загубите по фронтовете в „жива сила“ за участващите в конфликта коалиции се изчисляват в милиони. През зимата на 1916 г. министърът на финансите Тончев пише във Висбаден на германския информатор Фон Мах: „Нашата войска... загуби от своя състав 35%; оставащите 65% са изтощени“.³⁷² Осигурили си ново финансиране от банките на „Уолстрийт“, коалициите са решени да водят войната „до победен край“. Идеята за нейния „справедлив“ характер, прокламирана във воюващите страни, е ерозирала. С изпращането на нови сили на Добруджанския фронт мобилизационните ресурси на страната са изчерпани. В посоченото изложение ветеранът от три войни генерал Христов пише за духа на частите на действащата армия, че той не само че не се „подхранва“, а „на много места по позицията е възникнала мисълта, изказана твърде рязко и определено: „врагът е отзад“.

Преминаването към „окопна“ война кара германците да прехвърлят части от второстепенния за тях Македонски фронт на Западния фронт, което създава допълнително напрежение за българските войски. В българския тил безпорядъкът расте, военните доставки и износът са източници на корупция и незаконно обогатяване, стопанствата на дребните селяни западат поради липса на работна ръка и впрегатен добитък, войските оголяват и гладуват поради лошото снабдяване. Гладува и бедното градско население. Обективни причини за глад няма, тъй като в страната се произвеждат достатъчно храни, но поради проблеми в реквизиционния процес и спекулата с цените на черния пазар не всички хора от населението имат достъп до тях. Вярата, че с победа във войната ще бъде защитена националната кауза, се разколебава от гешефтарите, изнасящи в чужбина забранени за износ стоки, от търговците на „черния пазар“ и от меркантилността на заможните селски производители. Житарите, мелничарите и едрите земевладелци забогатяват, и правят всичко възможно статуквото да се запази. Както пак

³⁷⁰ ЦДА, КМФ 06, инв. № 275/68, л. 110–111. Препис на писмо, 1 юли 1918 г., София, на д-р Бон до директора на „Дойче банк“.

³⁷¹ ЦДА, ф. 1984К, оп. 1, а.е. 83, л. 1–8. Изложение от ген. Павел Христов за духа на частите на българската действаща армия.

³⁷² ЦДА, КМФ 06, инв. № 275/2.

генерал Христов свидетелства, и в най-малкото населено място има организирани групи аферисти, които спекулират, крадат, укриват и злоупотребяват.

При правителството на д-р Васил Радославов военното командване, а с него и цялата армия, видимо се политизират. Командирите се възмущават от злоупотребите в тила, за които дочуват, и от нередовния „подвоз“, набеден за лошото снабдяване на армията. Около Главната квартира в Кюстендил се коментират правителствените политики и открито се изразяват несъгласия. Конфликт възниква във връзка със заповедта на главнокомандващия – генерал Жеков, за репресии над „съмнителните елементи“ в Сърбия и Македония. Извършени са убийства без присъди на цивилни, учители, бивши офицери, свещенослужители се предават да бъдат охранявани от „комитаджии“, които безжалостно ги изстребват. Проблемът се разисква в Народното събрание и управляващите получават остри критики от опозицията. Опитът на правителството да се намеси е отхвърлен от генерал Жеков, който заявява, че за тези случаи, касаещи тила на действащата армия, няма да се подчинява на ничии разпореждания. По време на съдебното дирене през 1919 г. привлечени като обвиняеми за тези военни престъпления генерали и офицери са оправдани, с позоваване на заповеди на генерал Жеков, за които са намерени неоспорими доказателства. Участникът в събитията – генерал Азманов, заявява: „Известно е, че със „съмнителните“ се разигра една трагедия, която покори със срам народ и армия“.³⁷³

Висши германски военни обвиняват във всички грехове българите на Солунския фронт, които, според тях, при изстрелването на първите снаряди на съгласените изоставили позициите пред Битоля, въпреки модерните си оръдия. Българските офицери възразяват и на свой ред винят германците. Според аташето в София – Фон Арним: „Българите, чието отстъпление и дезертиране остро се обвинява от германска страна, ще се опитат да стоварят вината върху нашето армейско ръководство под предлог, че не сме били доставили достатъчно артилерия и мунции... Един пример, който хвърля обилна светлина върху целия морал на българската армия“.³⁷⁴ Истина в думите на Фон Арним е, че войската изпитва сериозни затруднения – обосяла, лошо облечена, с недостиг на снаряди, за да отговори адекватно на масирания артилерийски огън на противника.

Разследват се стотици случаи на антивоенна агитация „в окопите“. Общинските власти в страната сигнализират за антивоенна пропаганда и от страна на завръщащите се в отпуск от фронта войници.

Германците се възмущават, че българите при настъплението си в Добруджа били разграбили Кюстенджа. Българският офицер, изпратен в района с разузнавателна мисия, установява, че войниците, преминавайки през града, на места наистина са извършили безчинства, след което са продължили настъплението си. След тях тук се настанява германска етапна комендатура, пред най-представителните сгради, складове, магазини, фабрики и работилници се поставят въ-

³⁷³ Цит. по ВЪЛКОВ, М. „Заповед за унищожението на известни категории интелегентни лица“ от 1915 г. Исторически портал, 2016.

³⁷⁴ ЦДА, КМФ 06, инв. № 275/51.

оръжени часове, а по улиците тръгват немски камиони и каруци, които методично изнасят всичко ценно.³⁷⁵ Този модел на поведение на германските тилови органи се наблюдава във всички по-значими румънски селища. Вероятно затова в Гюргево не са оставени да квартируват български войници, да не пречат на германските да опразнят града. Отклонена е и молбата на генерал Жеков за предоставяне за временно ползване на понтонен мост през р. Дунав, за да не се изнасят по него стоки за България – тъй като се изнасят за Германия. По този повод той пише гневно писмо лично на фелдмаршал Хинденбург.³⁷⁶

При излизането на Румъния от войната Германия получава целия румънски петрол, с концесия за 90 години.³⁷⁷ Иска самостоятелно да контролира пристанище Констанца, за да осигури връзката от делтата на р. Дунав през Черно море без участието на българите. Турция иска териториални компенсации за сметка на България – за участието си в операциите на Добруджанския фронт. Подразнен, че българите имат „несъразмерни претенции“, фелдмаршал Макензен нарежда да се оценят точно приносът и загубите на всяка от страните от съюза в стратегическата операция срещу Румъния.³⁷⁸ Намеса на щаба „Макензен“ в делата на българската Трета армия на Добруджанския фронт дава повод на нейния командващ, генерал-лейтенант Тошев, да каже: „като сме съюзници, да не сме наемници...“ В разменени дипломатически и делови писма между германски официални лица българите, освен обичайното „лакоми и несговорчиви селяни, и ориенталци“, вече се определят и като „грандомани“. От съюзниците се напомня, че след разгрома на Сърбия, България е получила „цялата плячка“, макар срещу задължението да изхранва и снабдява германската армия на Солунския фронт. При това германските реквизиционни агенти работят и тук, като предлагат по-високи цени от нормираните, плащат с германски марки без покритие, и закупената продукция, вместо да отива при армията, се изпраща в Германия.³⁷⁹

Турция приглася, че най-незначителната военна сила в съюза има най-големи претенции. Германските съюзници непрекъснато повтарят, че малка страна като България не може да има решаващ принос, може само да печели от помощта на големите в коалицията. От Двореца в София молят германците за съдържаност, като се отчита „народностното чувство“ на българите, което може да изостри допълнително възникващите конфликти.

Сред военното командване се формира нагласата, че генералите не носят отговорност за вътрешнополитическите дела в страната, но могат да бъдат алтернатива на лошото управление. За да очертае отчетливо разделението на от-

³⁷⁵ ЦДА, ф. 176К, оп. 3, а.е. 471, л. 1–19. Доклад от Стефан Д. Недев, запасен поручик, член на научно-разузнавателната мисия, делегирана от Главната квартира на началник-щаба на действащата армия, за пътуването му из Добруджа с научно-разузнавателна цел. София, 26 декември 1916 г.

³⁷⁶ ЦДА, ф. 176К, оп. 3, а.е. 471, л. 1–19.

³⁷⁷ ЦДА, КМФ 06, инв. № 275/2. Доклад на представителя на „Фридрих Круп АД“, информатор на германското Външно министерство – Георг фон Шевен: „В момента Добруджа е под германско военно управление, главно за да се спасят за Германия големите петролни запаси в Констанца; понеже, каквото веднъж българите имат, те не го дават“.

³⁷⁸ ЦДА, КМФ 06, инв. № 88/3.

³⁷⁹ ЦДА, ф. 3К, оп. 12, а.е. 1502, л. 5. Писмо от ген.-лейтенант Кутинчев, началник на Щаба на Моравската военно-инспекционна област, до Главно тилово управление за реквизиционната политика на германските войски. Ниш, 1916 г.

говорностите пред надигащата се катастрофа, през пролетта на 1918 г. главнокомандващият – генерал-лейтенант Жеков, изпраща до правителството писмо, с което настоява за решаване на проблема с изхранването на армията. Смисълт на отговора, даден от военния министър – генерал-лейтенант Калин Найденов, е: „Ние имаме проблеми, ами вие досега къде бяхте!“ Според германския пълномощник в София – полковник Фон Масов, българският представител в имперската Главна квартира – полковник Ганчев, е потърсил съдействие в Берлин „да свали Жеков и да сложи на негово място предишния главнокомандващ генерал Михаил Савов“. И добавя: „Понеже в последно време Ганчев работил с Радославов срещу Жеков, смятам такава маневра за възможна“.³⁸⁰ Генерал-лейтенант Михаил Савов е известен с поведението си на ръба на закона, с воденото срещу него разследване за комисионни за доставките в навечерието на Балканската война, както и с властолюбието си.

Войната е ожесточила обществените нрави и човешкият живот няма стойност. Хората са се научили да преживяват при ужасяващи условия, на фронта и в тила. Националната кауза е параван за меркантилните интереси на политическата класа и на спекулативния капитал в страната. Приобщаването на широки слоеве от населението от окупираните области в Сърбия към ценностите на българския етнос не стои на дневен ред. Легационният съветник в София – Фон Рихтхофен, пише, че в отговор на упрек срещу българите, че асимилират сръбско население, народният представител Сакаров заявил, че „българите не били в състояние да направят това по пътя на асимилацията, а просто изтребвали небългарското население“.³⁸¹ Насилието на територията на Сърбия е организирано централизирано, а репресивните действия са резултат от заповеди на военното ръководство. При подмолна сръбска пропаганда и внушения на населението против окупацията, в Поморавието се вдига „народно въстание“ от „българи“ със сръбско самосъзнание, което продължава месеци и коства хиляди жертви.

На територията на „стара“ България Пленническо-работническата дирекция на Министерството на войната строго поверително разпорежда на началниците на дивизионни области – всеки интерниран тук сърбин, който е уличен в самоотлъчка от мястото, където е въдворен, „да не се залавя и връща в депото, а да се убива на местото, като застигнат във време на бягство. За преследване и избиване бегълците пленници, да се организират селските стражи и им се дадат нуждните инструкции и заповеди, по преследването на беглеците сърби“.³⁸² „Пленници“ са и всички депортирани сърби на възраст от 18 до 50 г., включително и невоенно задължените.

Подобни деяния извършват и другите армии в окупираните от тях територии в Европа, а това допълнително потвърждава тезата за престъпния характер на Голямата война. При тези условия в България, обременена с насилие и срещу некомбатанти, започва да тлее паралелна война – на националното разединение.

³⁸⁰ ЦДА, КПФ 06, инв. № 275/56.

³⁸¹ ИИ БАН, кол. 20, оп. 70, а.е. 36, л. 98–190.

³⁸² ЦДА, ф. 1439, оп. 1, а.е. 301, л. 1.

Когато окончателно става ясно, че Световната война няма да доведе до създаване на надеждите на нацията, че съюзниците са „сурови“, неискрени и неотстъпчиви, в страната още повече се изострят битуващите класови и съсловни противоречия. Паралелната война, породена от задълбочените от Голямата война антагонизми, става неин неизбежен трагичен спътник, парциално ангажиращ българския народ.

Параметри на паралелната война

Докато движещите сили и ролята на участниците в Голямата война са определени, в паралелните войни угнетеният може да стане угнетител, защитаващият реда и законността – престъпник, а вождът – посмешище. Паралелната война у нас е конфликт между субекти, съставляващи българската нация в началото на ХХ век, радикализирани от погазването на националната кауза в името на користни интереси. Започнал с незачитането на „чистата и свята република“, преминал през опити за налагане на националния идеал по военен път и довел до безогледно насилие за разрешаване на изострените съсловни и класови противоречия в обществото. Сценарият на мащабно, крайно насилие се проследява при потушаването на „народното въстание“ в Поморавието, при Войнишкото и при Септемврийското въстание, както и при последвалите години на терористични вълни, наричани още „гражданска война“. Тяхна обща черта е, че когато „оръжията са изтъпени“ – сраженията заглъхват, но причините, породили насилието, не изчезват и слезлите от барикадите бойци могат да изберат оръжието на слабия – терора.

През пролетта на 1917 г. в Поморавието се разиграва репетиция на братоубийството, което по-късно застига и „стара“ България. Генерал-майор Протогеров, временен началник на Моравската военно-инспекционна област, с рапорт представя информация за причините, хода, взетите мерки и потушаването на въоръженото „народно въстание“, както той го нарича.³⁸³ И тук причините за възникване на напрежение са корупция, високомерие, нелогични и осъдими актове на властите, глад, унизително отношение и необосновани притеснения на местното население, допускане на враждебна пропаганда, толериране на неподходящи лица за административни постове. Сравнението между режима, който установяват за местното население в Поморавието българските власти, и този в прилежащата зона, администрирана от Австро-Унгария, сочи неспособността на българите за справяне в ситуации, които изискват съобразителност и такт. Отсъстват разумните мерки за приобщаване на местното население от български произход към националната идея, освен това, че имената му насилствено са сменени и говоренето на сръбски език е забранено. Всичко, което австрийците са разрешили и същевременно са поставили под контрол: водене на лична кореспонденция, пътувания със съответното уведомяване на властите, получаване

³⁸³ Вж. ЦДА, ф. 313К, оп. 1, а.е. 2417, л. 1–59. Рапорт от ген.-майор Протогеров – временен началник на Моравската военно-инспекционна област, изпратен до Щаба на действащата армия в Кюстендил, за състоянието на областта; за историята на четническото движение; за организаторите, организациите, целите и причините на движението; за повод за въстанието в Моравско и др. Ниш, 6 април 1917 г.

на пари от работещи извън областта членове на семейството и др., българските власти са забранили и при простъпки налагат тежки наказания.

Въстанието започва с четническо движение в тила на действащата армия, пропаганда сред местното население, бунтове против лошото снабдяване в градовете, въоръжаване на населението с укрито и трофейно оръжие, синхронизирани бойни действия срещу българските части и с освобождаване на територии от окупатора. Бойците са готови за радикални действия, броят на населените пунктове, подкрепили въстанието, и на въстаниците са съотносими с тези през Септемврийското въстание от 1923 г., четниците прилагат настъпателна тактика със стотици бойци в строя, в мащабните сражения вземат участие едновременно до 5000 въстаници. Военното командване се учи „на терен“ да овладява с помощта на оръжието размирици сред българско по произход население. Потушаването е жестоко, с употреба на артилерия и картечници, и много пролята братска кръв. Според генерал Протогеров, мерките са били необходими, но закъснили.

По-малко под влияние на „болшевишката“ пропаганда, а повече на тежестите на войната, мизерията в окопите и лошите вести от дома, „селската“ войнишка маса се радикализира. Селяните войници емоционално се настройват за бунт, без да имат способността да се самоорганизират. Прословутите „четири бомби“ от разговора на един фронтовак с журналиста Йосиф Хербст, които войникът трябвало да донесе от фронта, чакат своите цели.³⁸⁴ Тежките жертви във войната им действат угнетяващо и ги карат да търсят изход от ситуацията, който да ги изведе от окопите. Буржоазните политически партии нямат влияние върху тях, а при създамата се обстановка „земеделците“ успяват да окуражат една част за решителни действия. След пробива на фронта при Добро поле, по време на Войнишкото въстание, което водачите на Земеделския съюз се опитват да „възседнат“, в редиците на въстаниците няма нито един офицер. Този феномен заслужава да бъде специално отбелязан. В края на войната войниците не се доверяват на командирите си за едно бъдещо сътрудничество. Под влияние на земеделците, те интуитивно са готови в съсловна „дружба“ да станат самостоятелна ръководна сила в страната. „Аграрната партия“, както я наричат съюзниците, решава да постави националната кауза в ръцете на произвеждащите най-голямата част от вътрешния обществен продукт, селските стопани. Въоръженото насилие не се изключва като възможност за налагане на политическата им воля.

Има отбелязани случаи на издевателства над офицери от страна на въстаниците. Атакуването на столицата от „клетвопрестъпниците“, едновременно в три колони, е ефектно решение, но то се проваля поради наличието у защитниците на оръдия и картечници. Офицерите от своя страна, дори тези с „леви“ убеждения, странят от стихийния войнишки бунт, който трудно може да бъде контролиран.

³⁸⁴ Из „Писмо от фронта“, 15 юни 1918 г., цитирано от Николай Христов в „По дирята на безследно изчезналите“, част VI: „И тези бомби вече са излети, и войникът, който ще ги занесе, е до мен, до вас, сред вас. Бомбите са излети в тъй наречения тил и всяка от тях е изпълнена с най-разнородни взривни вещества: с откраднатия от маларичните ни войници хинин, с остатъци от недоизпратена в странство захар, с останало още в министерски чифлици и недоизнесено жито, с храна, намерена в кметските къщи, с тлъстите дивиденди на изникнали като гъби след дъжд акционери – народни представители, с крепостните актове на вили в извънбългарски столици...“

Властите в София са подкрепени от няколко роти от гарнизона с 6 оръдия и от юнкерите от Военното училище, и търсят съдействие за защита на столицата от германските и австро-унгарските части, преминаващи през страната. Академик Георги Марков счита, че на 28 септември 1918 г., с погрома над въстаналите войници на гара Захарна фабрика в София, у нас е започнала „братоубийствена Гражданска война“, едно твърдение, което не може да бъде подкрепено безрезервно [11].

Кадровите офицери са възпитавани като патриоти-монархисти, заклели се да пазят Царя, и са лоялни към него. Политическата класа ги разочарова, особено по време на управлението на правителството на д-р Васил Радославов, а наивната вяра, че войската се е опазила от корупцията и „партизанщината“, формира увереност, че „военните“ са алтернативният избор. Офицерският корпус през цялата война е обект на интриги и манипулации. При зле прикривания скандал между Германия и българското правителство по повод дележа на Добруджа, висшите офицери могат да се надяват да запазят влиянието си в обществото само ако са единни и действат в интерес на българската кауза решително и твърдо. Израз на състоянието и нагласите на част от българските военни чинове да доминират в политическия живот на страната е опитът на генерал-лейтенант Михаил Савов да получи съгласието на царя да сваля новото правителство на Малинов и да се обяви за „диктатор“, като се противопостави на примирие с Антантата. Не намира подкрепата на Двореца и е поставен под полицейски контрол.

Още през 1914 г. по инициатива на генерал М. Савов е направен опит да се създаде организация на кадровите офицери – Военен съюз. Царят се е почувствал заплашен от това съсловно-заговорническо ядро и разпръсква по гарнизоните из страната участниците в инициативата от столицата.³⁸⁵ Неслучайно Фон Масов характеризира Савов като „по-способен от Жеков, но съвсем неблагоприятен“.³⁸⁶

Може да бъде изказана хипотеза, че смутен от неблагоприятността на политическата класа, през войната царят прави опит да консолидира офицерите от армията в лига, която да му е лично предана през тежките дни, които очакват династията. През 1914 г. моментът за създаване на конструктивна организация на военните не е дошъл, но войната дава възможност тя да се възпроизведе на друго ниво, като общество на отличените с военния орден „За храброст“.

Проявилите воинска доблест войници и подофицери, по благоволение на Негово Величество, са награждавани с войнишкия кръст „За храброст“ със заповеди по съединенията и частите. Първите награждавания с ордена през тази война са през лятото на 1916 г. и касаят неколцина генерали. Заповедите по повод отличаване на офицери от едно формиране са изключение. Първата сводна заповед по действащата армия за удостояване на офицери с военния орден „За храброст“ – „за бойни отличия и заслуги“, е с № 679 от 1917 г. Наградените са около 1400. Адекватно работят Орденският съвет и Орденската комисия, които имат последна дума при определяне на наградите на офицерите. Следват още две запове-

³⁸⁵ www.voenen.com/история

³⁸⁶ ЦДА, КМФ 06, инв. № 275/56.

ди за награждаване за заслуги през „втората“ и през „третата“ фаза на войната. През цялата война с военния орден са удостоени над 5000 офицери, някои с по две, три и дори четири степени. След нейния край, през 1921 г., са издадени заповеди „По Военното министерство“, с които са отчетени всички направени предложения за отличия, включително през Балканските войни, постъпили от войските и по други канали. Очакванията на Двореца се оправдават, признанието носи голямо удовлетворение на наградените. Не са малко случаите, когато Орденската комисия коригира степента на дадената награда с по-ниска, поради несъответствие със статута на военния орден. Случаите на обжалване от страна на ошетените са рядкост. Сред тях знаково присъстват подполковник Иван Вълков, бъдещият генерал и военен министър, и поручик Харлаков, един от палачите на Александър Стамболийски.

При учредяването на организацията Военен съюз, подкрепена и от царя, всички учредители и членове на избраните ръководни органи са кавалери на военния орден „За храброст“. Тази лига, дори когато е формално разпусната, е опора на монарха, способна да организира и упражнява въоръжено насилие, има влияние при решаването на вътрешнополитически кризи и участва в няколко преврата.

През дълги периоди от време перспективата да се осъществи националният идеал е източник за ентузиазъм в обществения живот. Моделът на постигането му по военен път, с участие в престъпна война между Великите сили за преразпределение на влияние, подмамва българите да приемат роля на агресори и насилници, а в крайна сметка получават ролята на жертвите. С приближаването към властта на земеделеца Александър Стамболийски, българската паралелна война е в метаморфоза. Антимонархист, вярващ в селското съсловие като носител на обществена енергия, той подценява непарламентарните сили, които могат да му се противопоставят. „Конституцията на цепеницата“, по думите на Ал. Стамболийски, сваля Закона от пиедестала му, а бруталното насилие продължава да се ползва с уважение. Македонстващи сили, участвали в Първата световна война на страната на България, отцепват територия и се разпореждат в нея, пренебрегвайки правителството. Фалиралите буржоазни партии са обезвредени, но зад Двореца се консолидират обидени, прями по войнишки, обединени настоящи и бивши офицери. Според офицерството, парламентарната демокрация в България се е провалила. Тяхното мото е „надпартийност в управлението, ред и законност в цялата страна“. Част от освободените от армията офицери участват в преврата от 9 юни 1923 г. и в потушаването на съпротивата на земеделците след него, записват се в „шпицкоманди“ и заедно с войската смазват Септемврийското въстание. Срещу себе си те имат същите селяни, които са страдали на фронта и с отчаян порив са напуснали окопите, за да отнемат властта на градската буржоазия. Надпартийното им участие в управлението е цел, ресурс, съсредоточаване на сили и развиване на успеха. Образовани, те осъзнават, че ако по Карл фон Клаузевиц, войната е продължение на политиката, в кризисни ситуации полити-

ците не се свенят да ползват военни аргументи, и в това е техният шанс. Подобен модел на насилствено решаване на кризи вече се прилага в Русия, Украйна, Германия, Унгария, Великобритания, Турция.

След войната е взето решение за съд над министрите от няколко правителства, виновници за националните катастрофи [9]. С диктаторски маниер лично Александър Стамболийски коригира съставите на съдилищата, които да приемат „правилните“ решения. Стамболийски организира и въоръжена „земеделска“ партийна кохорта „Оранжева гвардия“, която настанява по казармите на военните гарнизони. За неин командващ е назначен Райко Даскалов, водачът на въстаниците, атакували София през 1918 г. – аналогията е очевидна. В условията на неприключила паралелна война властта трябва да се брани, „гвардията“ няма за цел да воюва с външни агресори, а да респектира радикализирания политически противник.

Паралелната война, опонент на възрожденския национален идеал, е различима в метаморфозите си и при новите условия. Ако транспортната стачка застрашава работата на правителството – влиза в действие „Оранжевата гвардия“. Ако войските „под знамената“ са недостатъчни за сваляне на правителството с военен преврат, на помощ идват македонските чети и паравоенните „шпицкоманди“. За несговорчиви политици се организират атентати. Ако парламентарният противник се ползва с подкрепа, той може да изчезне в някоя от секциите на обществената безопасност. И както през Голямата война, насилието се прилага с крайните му форми, а всяка репресия е в защита на „държавността“.

Заклучение

„Паралелната война“ – в смисъла, с който е представена тук, не е български феномен. Мнозина са склонни да я идентифицират с „гражданска война“, което е оспоримо. „Паралелна“ не означава, че е насочена към същите цели, както Голямата война. Като правило е „съпътстваща“ война, но и това не е напълно коректно; нейни форми могат да възникнат като вътрешен конфликт още преди да започне класическата война между държавите, и да продължи да живее години след нея. „Паралелната държава“, за която говорят съвременните политолози у нас, също не е ново явление. Преди един век тя съществува в официалната държава като контрапункт на патетичния национален идеал и води до неговия погром, като го обезсмисля.

Именит общественик пише през 1916 г. до правителството на д-р Васил Радославов за „наложителна политика по разселване на малцинствата в държавата ни“ при „едни огромни териториални придобивки“, които тя скоро щяла да придобие.³⁸⁷ И след Първата световна война остава непокътнат ламтежът на бруталния националист за разширяване на територията на държавата под скиптъра на Негово Величество. За грубия, недоверчив, алчен, нетолерантен и неук селянин, според квалификациите на западните ни съюзници, съставляващ 80%

³⁸⁷ ЦДА, ф. 313К, оп. 1, а.е. 2138, л. 1–5. „Наложителна политика за разселване малцинствата в държавата ни“. Изложение от К. Д. Мутафов до министър-председателя д-р Васил Радославов (1916 – 1918 г.).

от населението на страната, това е примамлива идея, но твърде отдалечена от възрожденския патетизъм. По думите на журналиста на „Таймс“ – Баучер, става така, че след Голямата война, при подписването на мирния договор в Париж, България няма нито един приятел.

„Хибридна война“, презентирана в наши дни, в своеобразието си присъства още преди България да се включи в Тройния съюз. Тя не се проявява с посочените от Фон Клаузевиц „крайни форми на насилие“, но може да проправя път към него.

Антивоенните „женски“ бунтове на територията на страната сами по себе си не са форма на паралелна война, те са инструменти за радикализиране на широките маси население и отнемат от кредита на доверие на управляващите, което ги прави още по-радикални.

Недоразуменията между България и западните съюзници, които презират селския, изостанал, ориенталски, самоуверен и несговорчив български народ, разсейват у българите илюзиите за успешен край на военната авантюра. Оставен с наивната си вяра, че „по право“ цяла Добруджа ни принадлежи, а „спорните“ и „безспорните“ зони в Македония не могат да ни бъдат оспорени, разочарованият еснаф става податлив за радикални нагласи. Нерентабилното селско стопанство, опиращо се на сърпа и ралото, бедността, слаборазвитата промишленост, шокиращите западните съюзници слабости в железопътния транспорт, в миннодобивната индустрия, корупцията във външнотърговските дела, в реквизиционните кампании и в отношението към населението в окупираните територии, допълнително обричат на провал искрения стремеж към национално единение. В многобройни писма, рапорти, донесения, обосновки на дипломатически, военни, търговски и агентурни съюзнически субекти за България и българите през войната се говори лошо и все по-лошо: българите повече от всичко искат да печелят; царят е интригант; правителството е корумпирано и нерешително, лошо управлява вътрешните дела; военното командване е колебливо, в конфликт е с правителството и не е на висотата на положението си; опозицията е също толкова продажна, колкото и правителствените агенти; армията губи боеспособността си, моралът ѝ е нисък, „грандоманските“ пристъпи при разпределението на военната плячка възмушават всички съюзници; България става един ненадежден съюзник [2: 66–68, 92, 100, 102, 108, 119, 163, 181–184, 190, 222, 290, 339–342, 346, 367–369, 409–410, 415, 421, 432, 439; 3: 323, 324; 4: 325, 328].

През Първата световна война организираното насилие срещу цивилно население в заетите територии е практика, малко позната в досегашните конфликти, в които България участва. Нов момент е, че в репресиите се включват и войниците от армиите. Главните командвания са ангажирани със заповеди за отвличания, депортации, въдворяване в концлагери и убийства, а това деморализира и без това не особено човеколюбивите военни чиновници. Още през 1915 г. българските окупационни власти предприемат „превантивни“ репресии срещу сръбското духовенство и интелигенцията, което, по стандартите на международното

хуманитарно право, е военно престъпление. Убити са митрополитът на Скопие и неговият викарий. Един от участниците в събитията – генерал Азманов, след войната пише в спомените си за Сърбия: „Цялостното впечатление, което оставя поведението на българската армия, е, че кампанията има характер на една голяма чистка на хора, подозирани като неблагонадеждни и опасни, която трябва да направи всякакъв потенциален опит за съпротива срещу българската власт невъзможен... Убийствата са извършвани тайно и без съд и присъда“.³⁸⁸ На 1 юли 1918 г. Вардарският военнополови съд издава оправдателна присъда за командира на 42-ри полк – полковник Калканджиев, който заповядал да се убие евреинът Хаим Карио, жител на гр. Лесковац, за да не попречи на негова сделка с коноп. Съдът го оправдава, защото „заповедта за убийството на Карио той дал, като се е ръководел от интересите на армията и държавата“.³⁸⁹ След войната българското Министерство на външните работи и вероизповеданията издава два тома с документи, касаещи отношенията в окупираните територии, с цел да оневини българските власти.

Масовите уволнения на офицери след приключването на войната, поради преминаване към мирновременен щат на армията и при ограниченията, предвидени в Ньойския мирен договор, ги поставя на изпитание да не могат да осигурят прехраната на семействата си. Предизвикателното и обидно поведение, което има към офицерския корпус земеделският водач Александър Стамболийски, политикът на дружбашката „сопаджийска“ демокрация, им вдъхва решимост да вземат в свои ръце съдбините на държавата. „Земеделците“ се опитват с паравоенни „гвардейци“ да отнемат от военните монопола върху насилието, доведено до крайност. Храбрите във войната офицери им отговарят сурово и откриват фронт за поредната фаза, паралелната война на терора, от която България кърви в продължение на години. Мотото на Военния съюз – „Ред и законност в цялата страна“, се материализира с указанията на неговия председател, кавалера на военния орден „За храброст“ – генерал Вълков, дадени в навечерието на „априлските събития“ от 1925 г.: всички „неблагонадеждни“ противодържавни елементи в страната трябва да се арестуват, интернират или убиват, а домовете им да се изгорят. Следвоенните братоубийствени междуособици у нас, чак до 50-те години на XX век, носят същия почерк.

Използвана литература

[1] *България в Първата световна война (1914 – 1918)*. Available from: <http://archives.bg/wars/ww1>

[2] *България в Първата световна война. Германски дипломатически документи. Сборник документи в два тома. Т. 1. (1913 – 1915). Архивите говорят, т. 20.* София, 2002, 607 с.

[3] *България в Първата световна война. Германски дипломатически документи. Сборник документи в два тома. Т. 2. (1916 – 1918). Архивите говорят, т. 39.* София, 2005, 744 с.

³⁸⁸ Цит. по ВЪЛКОВ, Мартин. „Заповед за унищожението на известни категории интелегентни лица“ от 1915 г. Исторически портал, 2016.

³⁸⁹ Пак там.

- [4] *Българо-турски военни отношения през Първата световна война (1914 – 1918). Сборник от документи.* София, 2004, 686 с.
- [5] ЕЛДЪРОВ, С. Война и сигурност. Другата война. България: 1915 – 1918. *Български военен преглед*, 1995, извънреден брой.
- [6] ЕЛДЪРОВ, С. Военнополицейска служба и контраразузнаване в българската армия по време на Първата световна война. *Военноисторически сборник*, 2008, № 2, 3.
- [7] КАМБУРОВ, Г., 1999. *Фаталната илюзия: военно-политическите противоречия и конфликти между България и Централните сили в Първата световна война.* София.
- [8] КЛАУЗЕВИЦ, К. ф., 2009. *За войната.* София: Изд. къща „Труд“.
- [9] КОСТОВ, Е. Третият държавен съд (1919 – 1923 г.) и военните задължения, формирани от българското правителство в периода 1915 – 1918 г. *Военноисторически сборник*, 2012, № 4, с. 115–124.
- [10] МАРКОВ, Г., 2006. *Голямата война и българската стража между Средна Европа и Ориента (1916 – 1919 г.).* София: БАН.
- [11] МАРКОВ, Г., 2016. *Голямата война и българският меч над Балканския възел. Кн. 2: Разсичането.* София: Изд. „Захари Стоянов“.
- [12] ОГНЯНОВ, Л., 1988. *Войнишкото въстание 1918. Второ изд.* София.
- [13] СУН ДЗЪ, 2016. *Изкуството на войната.* София: Изд. „Хеликон“.